

ГЛАВНА РЕДАКЦИЈА НА ПЕДАГОГИЧЕСКИТЕ ИЗДАНИЈА

ИСТОРИЈА

3-4
2003

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРОФ. ГЕОРГИ БАКАЛОВ НА 60 ГОДИНИ <i>Людмил Станчев</i> – In honorem	1
АНТИЧНОСТ	
<i>Кирил Йорданов</i> – Политическите отношения между Тракия, Македония и Пеония ок. 432–281 г. пр. Хр.	2
<i>Калин Порожанов</i> – Тракийското приетанище и владетелека резиденция КАЛПЕС / КАЛПЕ на южния бряг на Черно море	11
СРЕДНОВЕКОВИЕ	
<i>Красимира Гагова</i> – „Задграничното зло“ (Шикита Хоннат срещу кръстоносците)	16
<i>Симеон Евстатиев</i> – Културно-историческо значение на прехода от езичество към целям	23
<i>Владимир Ангелов</i> – Сърбия и сърбите през погледа на византийските историци Дука, Халкокондил и Критовул	28
ВЪЗРАЖДАНЕ	
<i>Елка Дрослева</i> – Докосване до XVIII век	42
<i>Ваня Рачева</i> – Към въпроса за политическата култура на възрожденския българин от втората четвърт на XIX век	50
НОВА И СЪВРЕМЕННА ИСТОРИЯ	
<i>Росица Ангелова</i> – Народната партия в опозиция на вътрешната политика на правителствата (12 януари 1901–6 май 1903)	61
<i>Владимир Станев</i> – Българската общественост и военноконтролните органи след Първата световна война 1920–1927 г.	73
<i>Зорница Семкова-Димитрова</i> – Приложение на сталинския лозунг „Кадрите решават всичко“ в съдебната власт на България (9 септември 1944 г. – есента на 1945 г.)	88
<i>Искра Баева</i> – Имперският принцип в Източния блок след Втората световна война	101
<i>Отец д-р Петър (Кален Гарета)</i> – Проблеми пред клира на Българската православна църква	110
МЕТОДИКА	
<i>Тошко Христов</i> – Използване на работни листи за развиване уменията на учениците за хронологична локализация	117
ЗА ВАШАТА БИБЛИОТЕКА	
<i>Милена Тафрова</i> – Кратка история в документи. Вера Бонева – Христоматия по история на Българското възрождане. Църковно-национално движение. Шумен, 2002	125
ЗАДГОВОР	
Допесение до ДС	127

КЪМ ВЪПРОСА ЗА ПОЛИТИЧЕСКАТА КУЛТУРА НА ВЪЗРОЖДЕНСКИЯ БЪЛГАРИН ОТ ВТОРАТА ЧЕТВЪРТ НА XIX ВЕК

Ваня Рачева

Сред трудностите, стоящи пред изследователите на първата половина на българския XIX век, основно място заема липсата на достатъчно и разнообразен автентичен изворов материал. Подобна констатация е особено важна що се отнася до идещото съзряване, практически реализирано чрез появата и първите изяви на българското националноосвободително движение. Спецификата на посочения период, както и професионализмът на историка, налагат използването по възможност на понятия от епохата. Практиката обаче сочи, че българската историография квалифицира често политически проекти и идеи на възрожденците с по-късни термини, придобили популярното си звучене в нашия XX век.

Предлаганият тук текст е част от по-обстойните ми занимания върху политическата активност на българите до петдесетте години на XIX век.¹ И по-конкретно, резултат е и от интереса ми към експонираният в историографията през последните тридесетина години проблем за български идеи и програми за автономен статут в Османската империя и извън нея и онитите за реализирането им. В процеса на проучванията ми възникна въпросът за „политическата култура“ на възрожденския българин, в частност на политически ориентиранияте и културно ангажирани личности от тридесетте години на XIX век.

Необходимо е да направя уговорката, че в този материал* понятието „политическа култура“² е работно и е условно използвано. То се отнася до отворената система от схващания и представи, които определят познанията на възрожденеца за задълженията му, правата и привилегиите, за държавата му и нейното управление, и не на последно място – за правния статут на съседните му християнски народи.

Така поставените въпроси могат частично да бъдат осветлени чрез интерпретацията на две популярни в българската историопис събития, а именно:

– неосъществената българска идея за автономно княжество в Добруджа от 1831 г.³ и

– опитът за въстание в централните български земи от 1835 г., известно като Велчова завера.⁴

С оглед краткост на изложението посочените събития и нагрунаните около тях противоречия и неясноти няма да бъдат детайлно фактологически изяснявани. Не се разглеждат обстойно и биографиите на цитираните по-долу инициатори

* Основните тези в статията са поднесени от авторката през 1999 г. в Гюлежича на конференция на Исторически факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ на тема „Държавността в историята“.

и участници. Въпроси, сами по себе си достатъчно интересни, за да бъдат предмет на самостоятелно съобщение.

Приключилата с Одринския мир от 14.09.1829 г. успешна за Русия война с Османската империя не донася очакваната политическа промяна в положението на българите. Както е известно, в клаузите на договора България като географско и политическо понятие, а българите като народ – не съществуват.

Редица приписки и летописни бележки свидетелстват за притесненията от турска страна, на които са изложени българите след оттеглянето на руските войски отвъд Дунав.⁵ Това допринася за увеличаване на преселническата вълна, която, според единодушното мнение на изследователите, през следващите месеци от май до септември 1830 г. отбелязва най-високата точка за целия възрожденски период. Ако се съди по броя на издадените при преминаване на реката билети от руските военни власти, през 1830 г. се изселват 86 700 души. Те са въдворени в различни области на Русия. Според официално руско сведение, до пети май същата година само в Бесарабия са дошли 40 000 българи, а се очаква идването на още 70 000, които вече са преминали р. Камчия.⁶ В тези цифри обаче липсва информация за емигриралите в Малко Влашко и, разбира се, за опези българи, които са преминали без руско съдействие и не са получили никакви документи.⁷

И все пак, по свидетелствата на съвременници, българите предпочитат да се заселват в двете княжества Влахия и Молдова, а по-рядко в Новорусия. Причината не е само в отдалечеността на последната от родината им. „В Румъния, пише Иван Селимлински, сам поел пътя на изселниците от Сливенско, – колонистът придобива всички политически права на страната и се приравнява с другите жители“. В Русия, напротив, той няма нито граждански права, продължава своето обяснение Селимлински, нито военни, нито черковни, нито търговски. Ако някой пожелае да ги получи, „той престава да бъде колонист“ и губи всички данъчни привилегии.⁸

Още в самото начало на българската драма в Главния щаб на действащата руска армия започват да пристигат първите сведения за остра турска реакция по повод масовото изселване, обхванало големи български области. Запазени официални документи показват ново отношение на властите към немюсюлманското население. Те свидетелстват и за предприети от правителството особени усилия за връщане на българските бежанци още от началото на 1831 г.⁹

Силното брожение сред част от изселените се в полза на завръщането в родината и разпространяваните сред тях сведения, че османското правителство е готово на известни данъчни отстъпки, поражда интересната идея за създаване на българска област в Добруджа, вероятно отделена от останалата българска етническа територия чрез особен статут.¹⁰

Историкографията днес сочи като инициатори намиращите се в Букурещ Васил Ненович от Свищов, Иван Селимлински от Сливен, Анастас Кипиловски от Котел, Михаил Кифалов от Тетевен.¹¹ В този кръг съдейници се движат и Симеон Априлович от Габрово, Васил Николов Елехтер от Черна вода, а така също и Ради Сараф, хаджи Христо хаджи Жеков, Йордан Деблесев, Васил хаджи Михайл-

лов. Някои сведения и допълнителни издирвания ми дават право да причисля към радетелите на проекта и Атанас Некович, който неблагоприятно и открито започва да агитира бежанците да се готвят за изселване в Добруджа.¹² По този начин пазената в тайна българска акция става достояние на руските административни органи в Дунавските княжества.

За съжаление, не за всички цитирани дейци имаме запазени биографични данни. Но поне за първите четирима, както и за последния, е известно, че са свързани с предишни проекти и идеи за българска автономия, ползват се с авторитет сред емиграцията, политически обиграни са и активно се занимават с книжовна дейност.

Групата около Васил Ненович смята да изпрати една делегация в Цариград. Тя трябва да увери султана, че щом бъдат дадени права и привилегии за опустошената след войната Добруджа, там ще се завърнат не само сега изселените се, но и по-рано емигрирали българи.¹³

В своя „Исторически спомен“, писан около 1855 г., Иван Селимлински обосновава по интересен начин тогавашното решение организаторите да се обърнат пряко към султана, без да търсят традиционното посредничество на велика сила. Той се позовава на клауза от Одринския мир – чл. 13, гарантиращ амнистия за участвалите във военните действия българи. Според тяхната представа, „бежанците не се считаха турски поданици, но независими от султана (курсив тук и по-долу мой – В.Р.). Тъй щото имаха пълно право да третират подобни въпроси“ с него, пише Селимлински.¹⁴ Това самочувствие на дейците вероятно се подхранва от международно гарантираната в договора възможност след края на руско-турската война от 1828–1829 г. в продължение на осемнадесет месеца българите да избират във Влахия и Молдова, в Русия или в Османската империя да се заселят.

Предприетите от съмишленниците стъпки се свеждат до следното. Те смятат да се допитат до авторитетното мнение на висшия държавен служител, Софрониевия внук Стефан Богориди и да го упълномощят за преки контакти с централната власт.¹⁵ Отначало личният имперски съветник и бъдещ княз на о. Самос дава положителен отговор и уверява радетелите, че делото може да разчита на успех повече от всякога.¹⁶ Допустимо е подобна идея да импонира на Стефан Богориди и в личен политически план. Именно в началото на тридесетте години той участва в разработването на автономистични проекти за някои турски провинции като средство за регулиране на възникнали конфликти между османската власт и нейните поданици.¹⁷

По свидетелството на Иван Селимлински много скоро обаче Стефанаки бей загубва желание да работи за проекта.¹⁸ И то след намесата на Михаил Герман – българин от Банско, сръбски агент и представител на Белград във Влашко, намиращ се по това време в Цариград за преговори по издаването на султански хатишериф относно сръбската автономия. Заявките точно в този момент български претенции за самостоятелност логично биха забавили решаването на сръбския въпрос. Да не забравяме и отрицателната позиция на Русия, която не е тайна

за висшия турски сановник Стефан Богориди, наскоро участвал в преговорите по сключването и прилагането на Одринския мир. Но Богориди е преди всичко политик, който се съобразява с реалностите на деня. Трудно допустимо е лице с неговата информираност, контакти и не на последно място – с неговия характер, да се влияе лесно от чуждо мнение. За да преустанови толкова скоро своето съдействие за разглеждания тук български проект от 1831 г., вероятно той е ръководен от политически съображения, които остават все още неизяснени документално. За непосветените организатори във Влахия обаче единственото обяснение за голямата промяна в поведението на Стефан Богориди си остава намесата на Михаил Герман. Обяснение, което приемат и някои съвременни изследователи.

Ще посоча още някои от причините, поради които проектът не само че не се осъществява, но дори не се стига до преговори със султана. Към края на юни 1831 г. в Букурещ избухва повторно холерна епидемия и властите вземат мерки с цел ограничаване на болестта. Предприето е разреждане на населението и ограничаване на движението му в засегнатите райони. Тези пречки подсилват противоречията между недостатъчно организирания и страдащи от липса на средства дейци.¹⁹

Съществува и трети немаловажен момент. Повечето документи, съдържащи български искания за връщане, сочат като крайна цел напуснатите родни места.²⁰ Логично възникват въпросите – дали бежанците биха пожелали да се заселят в Добруджа? И не обрича ли евентуалният отрицателен отговор предварително на неуспех идеята за изкуствено създадената етнически еднородна българска област?

С оглед темата на настоящия материал е интересно да се възстанови представата на някои от инициаторите за устройството на проектираната особена област. Техните разбирания могат да бъдат косвено изяснени чрез политическата терминология, с която боравят през тридесетте и четридесетте години на XIX век.

Цитираният вече неколкостранно Иван Селимински, например, пише, че българите решават „да поискат от Турция разрешение да се основе едно *българско княжество в Добруджа*“.²¹ В писмо от 17.09.1840 г. до Васил Априлов и Николай Палаузов той твърди, че Васил Ненович „пръв замисли най-старателно“ този проект за образуване на „*българско самостоятелно княжество, или друго някакво привилегировано българско управление в Добруджа*“.²² Тук възрожденецът никъде не е използвал експлоатирания от историографията термин „автономия“.

Една година по-късно в друго писмо до Васил Априлов от 15.07.1841 г., когато характеризира политическото положение в Крим и Грузия, той пише: „Те, след като станали *автономни и независими*, подчинили се окончателно под руското владичество“. По-нататък в същия текст като разсъждава за недостатъчната пригодност на съвременния му български народ за свободен живот, Селимински използва понятията „народна автономия“ и „автономна държава“. За него, както сочи текстът, това означава „политическо съществуване“.²³

Има и други аргументи в подкрепа на твърдението ми, че за Иван Селимин-

ски терминът „автономия“ непременно съдържа политически смисъл и е белег за висока степен на независимост. Така например, през 1851 г., като характеризира в исторически план промяната след османското завоевание в политическия статут на средновековната българска държава, той пише: ние „изгубихме *политическото си автономно* (т.е. независимо – В.Р.) съществуване“.²⁴ А в част първа на цитирания вече тук „Исторически спомени“ Селимнински, анализирайки съвременните му балкански националноосвободителни движения, отбелязва липсата на промяна в положението единствено на българския народ. Обяснението му е почерпано от историческата действителност: „не би могло да се действа за полза на България, казва той, преди да се даде автономно политическо съществуване на съседните народи в Европейска Турция“.²⁵

Както става ясно, никъде в цитираните текстове, засягащи разглежданата тук българска идея от 1831 г., характеризирани от нашата историонис, като проект за „българско автономно княжество в Добруджа“, Иван Селимнински не употребява думата „автономия“.

В края на тридесетте години на XIX век в българския език все още не са достатъчно популярни много от политическите термини на Модерното време. В отпечатания в Букурещ от „някои любородни Болгаре“ превод на обявения през 1839 г. Гюлхански хагишериф дори понятия като „оуправлението, провинции, посредничества, поручителство, правителство, владетелят“ се поясняват допълнително с популярните тогава турцизми „забитлъкат, каази, риджаллъкатъ, кефилемето, доветството, забитинатъ“.²⁶ Преводач на документа е споменатият по-горе радетел за проекта от 1831 г. Михаил Кифалов. Спомоществатели на изданието са представители на емиграцията, а то е предназначено да се разпространява безплатно сред българското население.

За допълване на картината относно политическите представи от тридесетте и четиридесетте години на XIX век, ще цитирам и друг образован и авторитетен възрожденец – Константин Фотинов.²⁷ Интересно е неговото разбиране за политическото положение на Сръбското княжество, отразено в преведеното от гръцки и отпечатано в 1843 г. „Общое землеописание“. Като отбелязва, че някога Сърбия е била свободна християнска държава, а сега е васално княжество, Фотинов пише, че сърбите се радват на свобода на вероизповеданието и на свободата да си избират владетели. Характеризирайки сръбския политически живот, той въвежда нов термин – „самозаконие“ и така превежда гръцката дума автономия.²⁸

Гореизложеното може да се използва като доказателство в подкрепа на допускането ми, че през първата половина на XIX век за Иван Селимнински, а вероятно и за останалите политически ангажирани възрожденци, понятието „автономия“ е равносилно на политическа независимост. Така разбрано съдържанието на старогръцката дума може да обясни и факта, че до Парижкия мирен договор (1856) включително терминът, макар да е в дипломатическо обръщение, не фигурира в международни (между Русия и Османската империя) и други двустранни договори, регулиращи статута на Сърбия и Дунавските княжества. А те в тогавашните и в сегашните представи не са напълно суверенни.

Представените тук цитати и разсъждения ми дават основание да приема, че в разглежданата идея от 1831 г. за „българско княжество в Добруджа“²⁹ не се е влагал тогава смисъл за политическа самостоятелност, с каквато е натоварен впоследствие от историографията този проект. А също така, навеждат на мисълта, че още не са настъпили условията, при които българската емиграция да си постави открито политически задачи, засягащи целия български народ и, което е по-важно, да ги решава успешно. През петдесетте години на XIX век пак Иван Селимски в своите спомени за събитията от края на двадесетте и началото на тридесетте години ще напише, може би най-близката до историческата истина оценка: „Най-добре би било народът да остане в страната си, независим, да се управлява от свои хора и закони, обаче това тогава не бе възможно“.³⁰

Другото политическо събитие от втората четвърт на XIX век, на което некам да обърна внимание, е популярната в българската историография Велчова завера от 1835 г. Интересът към това съзаклятие вероятно се подхранва от неяснотите около личностите на Георги Мамарчев и Велчо Атанасов.³¹ А също така и защото неосъщественният заговор е определен като първи самостоятелен опит за освободително въстание – теза, преминала безкритично в научната книжнина от късните възрожденски публикации.

За съжаление, подробностите около българската завера се пресъздават предимно по спомени и разкази от „втора ръка“,³² масово използвани в редица краеведчески изследвания. Някои констатации и тълкувания на историци се базират основно върху съпоставки и паралели с политическата действителност на Балканския полуостров и националноосвободителното движение на съседните народи от първата половина на XIX век и по-късни аналогни от българската история. Така в днешната историография исканията на организаторите от 1835 г. се свеждат до „политическа автономия и самоуправление на българските земи, подобно на онова, което вече съществувало у съседните балкански народи и за каквото ратували предходните на Велчовата завера политически акции на българите от началото на XIX век“.³³

Видно е, че когато историците търсят представата на съзаклятниците за политическата форма на бъдещата свободна държава, те почти единодушно посочват модерното понятие политическа автономия. Тази обща формулировка обаче не отчита, че през 1835 г. Сърбия е получила признание на самостоятелността си на основата на султански акт, в Дунавските княжества наскоро е изтекъл срокът на руското управление (1829–1833), а Гърция е независима държава.

Трябва да отбележа, че запазените автентични документи от епохата, които дават по-голяма яснота и пресъздават политическите представи и намерения, близки до тогавашната действителност, са много малко. От тях ще отбележа: писмо от 20.04.1835 г. на Червенския митрополит Неофит до жителите на Разград³⁴; записка на очевидеца на събитията даскал Денко от Дряново³⁵; някои приписки в църковната книга на Търновския манастир „Св. Архангел“³⁶; чернова на писмо от султанската канцелария по повод дарени привилегии на хаджи Йордан Кисъв³⁷ и някои др. Особено внимание и за фактологическото изясняване на

събитията заслужават откритите и публикуваните руски документи от 1835 г., съдържащи кореспонденция по въпроса между руския посланик в Цариград, генералния консул на Русия в Букурещ, управляващия руското външно министерство, Новорусийския и Бесарабски генерал-губернатор и военния началник на крепостта в Силистра.³⁸

Без да разглеждам подробно подготовката и обхвата на готвения бунт, ще отбележа само, че запазените свидетелства подсказват за широкомащабна дейност по привличане на съзаклятници и набавяне на оръжие. Първоначалният замисъл вероятно предвиждал след като бъде превзето Търново, военните действия да се разпространят и в други области. Бунтът трябвало да избухне преди оттеглянето на русите от Силистра.³⁹

През април 1835 г. е извършено предаването и турските власти арестуват ръководителите на съзаклятието. Бързо устроен местен съд в Търново осъжда на смърт Велчо Атанасов, хаджи Юрдан Брадата, Димитър Софийлията, Иванаки Йонков-Кюркчи и Никола Гайтаджията. В Плаковския манастир са заловени Георги Мамарчев, отец Сергей и Андон Никонит. Руските архиви съдържат интересни сведения, според които Г. Мамарчев е изпратен за разпознаване във Видинския санджак поради предположение за неговни връзки със сръбски дейци и бунтовници. След като такива познания тогава не са установени, в края на май същата година той е разжалван като руски офицер.⁴⁰ Мярка, с която Русия цели отхвърлянето на подозрения за съпричастност. Паническата разправа на властта с бунтовниците подсказва вероятните размери на подготвяния бунт, но също така и ограничава възможностите на изследователите да получат повече сведения за политическите цели и намерения на дейците, организатори на т.нар. Велчова завера.

Интересен поглед дава един документ, оставен от съвременник на описваните събития. Това е бележка в летописната книга на даскал Денко поп Николов от Дряново, който през 1835 г. е около осемнадесетгодишен и учителства в Търново. Трябва да се посочи, че верността на другите данни в летописната бележка е доказана. Ето текета на самия документ: „Кога се потписаха от Търново, братлините правиха совет на манастир светао... да си *поставят въ Търново господар* и искаха ги х. Иордан от Иелена на войводата и изловиха ги и обесиха ги: х. Иордан Стари, Оуста Митя Софийлията и Велча Болтаджията и испроводиха даскал Андония на Видинъ. 1835 година, априль 12-го день“.⁴¹

Лаконичният цитат на пръв поглед не конкретизира представата за статута на българските земи след едно успешно въстание. Би могло обаче да се направят аналогия с познанията на възрожденския българин от средата на тридесетте години за политическия статут например на автономна Сърбия. Интересно е описанието, което прави Неофит Бозвели в „Кратко политическо землеописание“, една широко достъпна книга, предназначена за учебник в българските училища и отпечатана през същата 1835 г. в Крагуевац. Там четем: „Сърбия е особная область – *самовластное Государство*... Тая область оу старо време имала славни царе обаче и ныне е свободна – обладава ся от свос племеннаго и единовременна-

го, от Бога (им) дарованнога светлейшаго Князя Милоша Обреновича“.⁴²

Тези съпоставки на текст с политическа окраска, писани по едно и също време – 1835 г. от различни лица, доказват популяризирането на идеята за държавна самостоятелност, определяна с термина „Господарство“. Ще цитирам още едно доказателство в подкрепа на горното.

Познатият ни вече Анастас Кипиловски издава през 1836 г. преводното съчинение „Кратко начертание на Всемирната история“. За улеснение на своите читатели той съставя интересен и подробен политически речник. И в него фигурира думата „господарство“, придружена от показателното пояснение: „тая реч в руският език има много обемателно значение и вряло добро ... (и) треба да я присвоим и ний в нашият език“. Според Кипиловски господарство е „всяко място, което има своите синори (т.е. граници – В.Р.) и по свои закони се червендисва (т.е. управлява – В.Р.) ала не и царство, сиреч Господарство е Сърбия и Влахия, ала Господарьтъ ни е и цар“.⁴³

А сто какво пише в цитирания вече учебник Неофит Бозвели относно политическия статут на Молдова и Влахия – „тъя две держави еднакво правление, и еднакви жители имат, и ся *посредственно независими, сами от себе на владенията си*, токмо и до ныне на высочайшего Отоманскаго двора подчинени Сущи, техните народонизбранни Господари, да са потвърждават от великаго султана е обикновенно, от старого времена“.⁴⁴

Позволих си тези дълги цитати, защото те подсказват, че в средата на тридесетте години политически ориентираните българи долавят разлика в автономията на Сърбия и автономията на Дунавските княжества. Този извод би могъл да бъде важна опорна точка относно влиянието на балканската политическа действителност върху оформянето на политическата култура на възрожденския българин от XIX век, чиято съществена част е понятийния апарат. По-нататъшни дирения могат да затвърдят и убеждението на някои изследователи, споделяно и в предлагания материал, че „доминираща цел и основна политическа програма на българското националноосвободително движение през първата половина на XIX век“ е именно автономията.

Намеренията на организаторите на Търновското съзаклатие ще се допълнят, ако изследователите се насочат към събиране на сведения за Велчо Атанасов и другите ръководители, ако се потърси информация за отношенията между участниците и тяхната предишна дейност. Съществуващите податки за привилегиите и авторитета, с които Велчо и другите „биратлии“ са се ползвали пред турската администрация, навеждат на мисълта, че при по-добре избрана политическа обстановка и друга тактика, тази Завера вероятно би имала различна съдба. Не случайно пред тези личности стои примерът на Сърбия, а тя успява да затвърди своето автономно положение чрез двустранна договорка с турския султан. Пример, който се оказва примамлив и за други възрожденци, какъвто е един Димитраки Хаджитошев от Враца.

Политическото значение на десетилетието след Одринския мир за българите се измерва с една голяма промяна. Настъпва бавен обрат в търсенето на

съюзник за осъществяване на националните им тежнениа. Изменя се и отношението на османските управляващи към българите. Това трансформира характера на взаимоотношенията между централната власт и поданиците ѝ в посока на търсене на известно сътрудничество. Поради различната „скорост“, с която се променят турците и българите, се пораждат нови противоречия. Както е известно, проблемът за еманципирането на българите в Османската империя възниква не толкова поради утежнен национален гнет, а поради осъзнатата разлика между икономическата роля на възрожденската буржоазия и нейното политическо безравие. Като се абстрахираме от националното си чувство, трябва да признаем, че възрожденският българин от втората четвърт на XIX век, в голямото си мнозинство, приема за своя държава именно Османската империя и активно търси промяна в статута си като част от нея.

ЛИТЕРАТУРА

1. Рачева, В. Въпросителни около политическата дейност на Софроний Врачански, История, 1995, кн. 1, с. 31–40; Руският политически фактор и българската идея за автономия (1806–1829), Минало, 1999, кн. 1, с. 36–47.

2. Терминът „политическа култура“ е интересен и пряко свързан и с други въпроси, (които не са предмет на настоящия текст) като например проблемът за формирането и обогатяването на новобългарския книжовен език, както и последвалата сред възрожденците борба срещу т. нар. чуждици.

3. Кристанов, Цв., Н. Пенаков, С. Маслев. Доктор Иван Селимински като учител, лекар и общественик, С., 1962; **Конобеев, В.** Българското националноосвободително движение. Идеология, програма и развитие, С., 1972; **Тонев, В.** Добруджа през Възраждането (културен живот, църковно-национални борби, революционни движения), Варна, 1973; **Димитров, Стр., Н. Жечев, В. Тонев.** История на Добруджа, С., 1988, т. 3.

4. Крушев, П., Зв. Цонев. Стогодишнината на Велчовата завера 1835–1935, ВТ., 1935; Сборникъ по случай на стогодишнината от Заверата от 1835 г., С., 1935; **Жечев, П.** Велчовата завера, ИП, 1975, кн. 3, с. 63–80; **Грек, И., П. Червенков.** Към историята на въоръженото въстание в България през първата половина на тридесетте години на XIX век, Векове, 1985, кн. 1, с. 41–49; **Димитров, Стр., Н. Жечев, В. Тонев,** цит. съч.; **Тонев, В.** Котел през Възраждането, С., 1993.

5. Плетнъов, Г. Руско-турската война от 1828–1829г. и положението на българския народ (по приписки и летописи), ВИСБ, 1981 кн. 6, с. 124–131.

6. Дойнов, С. Преселнически движения от българските земи по време на руско-турските войни през първата половина на XIX век. В: Русия и Българското възраждане, С., 1981, с. 309–310.

7. За етнодемографските, икономическите и социални последици на това добре проучено в литературата българско преселение виж: **Кристанов, Цв., Н. Пенаков, С. Маслев,** цит. съч.; **Дойнов, С.** цит. съч., с. 290–311; **Димитров, Стр., Н. Жечев, В. Тонев,** цит. съч.; **Тонев, В.** Котел през Възраждането...

8. Библиотека Доктор Иван Селимински, С., 1904, кн. 2, с. 67–68, бел. 26.

9. С подобни мисии са натоварени не само отделни турски чиновници, ашакжрана е също така и Цариградската патриаршия. Интервенциите за връщане на българите продължават пред властите в Дунавските княжества чак до 1839 г. Интересно е да се знае, че само

около една пета от българските преселници успяват да се върнат по родните си места и то главно след 1833 г., когато престава върлуването на чумата в Османската империя. Повече виж: Библиотека ..., С., 1904, кн. 2, с. 40–41; С., 1907, кн. 6, с. 17; С., 1930, кн. 11, с. 99–102; **Велики, К., В. Трайков**; Българската емиграция във Влахия след Руско-турската война от 1828–1829 г. Сборник от документи, С., 1980; **Трайков, В., Н. Жечев**. Българската емиграция в Румъния XIV в. – 1878, С., 1986, с. 110–113; **Тонев, В.** цит. съч., с. 197; **Медведева, О.** Материали от руското консулство в Сливене как източник для изучения положения болгарского населения в 30-е годы, Советское славяноведение, 1995, кн. 3, с. 72.

10. Първообразът на този проект звучи много по-амбициозно, но и нереалистично. За него четем у Иван Селимински: инициаторите щели да търсят привилегии от Португалия за областите, от които българите са се изселили масово, т. е. източна България с Черноморските градове, като за целта са привлечени и представители на гръцкото население. Липсата на средства, възникналите противоречия между участниците, а вероятно и политическият реализъм, са причините, поради които начинанието остава само идея.

11. Повече биографични данни виж у: **Бояджиев, П.** Атанас Стоянович Кишиловски – този непознат възрожденец, Литературна мисъл, 1979, кн. 9, с. 109–120; Васил Пенков и българската емиграция във Влашко (1824–1834), Векове, 1983, кн. 3, с. 52–60; **Бур, М.** Писма на книгоиздателя Васил П. Пенков в будапещенските архиви (1824–1826), ИИЛ, 1972, т. 21, с. 219–275; **Велики, К.** Някои уточнявания относно биографията на д-р Иван Селимински. В: В чест на акад. Димитър Косев, С., 1974, с. 397–410; **Маслев, С.** Д-р Иван Селимински и Гръцкото въстание от 1821 г. Известия на Държавната библиотека за 1957–1958, С., 1959, с. 325–344; **Жечев, П.** Културна дейност на българската емиграция в Букурещ през тридесетте години на XIX век, В: Българо-румънски литературни взаимоотношения през XIX век, С., 1980, с. 207–212, 217–219; **Сюттор, Е.** Българската емигрантска интелгенция в Румъния през XIX век, С., 1982; **Стойчев, Д.** Тетевен, минало и днес, С., 1994 и пос. там литература.

12. За политическата му активност до началото на тридесетте години виж **Рачева, В.** цит. съч. и пос. там литература.

13. Библиотека..., С., 1904, кн. 2, с. 41; С., 1930, кн. 11, с. 106–107; **Кристанов, Цв., Н. Пенаков, С. Маслев**, цит. съч., с. 98.

14. Библиотека..., С., 1931, кн. 14, с. 10.

15. Повече за Стефан Богориди виж: **Пачов, П.** Княз Стефан Богориди, биографичен очерк, С., 1929; **Йосифова, П.** Сблъсъкът между имперското и националното политическо мислене – княз Стефан Богориди и Георги Раковски, Минало, 1994, кн. 2, с. 43–54; За посредник между емигрантските дейци и Стефан Богориди е определен небезизвестният д-р Никола Пиколо, който в периода 1828–1829 г. заема различни административни длъжности в окупирания от Русия дунавски княжество. Виж: **Бешевлиев, В.** Нови сведения за доктор Никола Пиколо, ИБИД, 1944, год. XIX–XX; Доктор Никола Сава Пиколо и гръцкото освободително движение. В: Сто и петдесет години от Гръцкото въстание 1821–1828, С., 1973, с. 79–87; **Унджиева, Цв.** Документи по Българското възраждане в съветските архиви, ИИЛ, 1962, кн. 2, с. 140–141 и пос. там литература.

16. Библиотека ..., С., 1904, кн. 2, с. 73–74, бел. 31.

17. **Димитров, Стр., П. Жечев, В. Тонев**, цит. съч., с. 159.

18. Библиотека..., С., 1930, кн. 11, с. 107–109; **Кристанов, Цв., Н. Пенаков, С. Маслев**, цит. съч., с. 105.

19. Библиотека ..., С., 1931, кн. 14, с. 10; **Кристанов, Цв., П. Пенков, С. Маслев**, цит. съч., с. 105–106; **Тонев, В.** Добруджа през Възраждането..., с. 197–198.

20. **Романски, С.** Българите във Влашко и Молдова. Документи. С., 1930, с. 172–202; **Велики, К., В. Трайков**, цит. съч.; **Димитров, Стр., П. Жечев, В. Тонев**, цит. съч., с. 159;

- Трайков, В., Н. Жечев**, цит. съч., с. 106–107.
21. Библиотека..., С., 1904, кн. 1, с. 20; С., 1930, кн. 11, с. 106.
 22. Пак там, С., 1931, кн. 14, с. 10.
 23. Пак там, С., 1905, кн. 3, с. 17, 18, 23.
 24. Пак там, С., 1904, кн. 2, с. 14.
 25. Пак там, С., 1907, кн. 5, с. 7.
 26. (**Кифалов, М.**) Преводъ на царският Хатишерифъ..., Букурещ, 1839.
 27. За него виж: **Данова, Н.** Константин Георгиев Фотинов в културното и идейнополитическото развитие на Балканите през XIX век, С., 1994 и пос. там литература.
 28. **Фотинов, К.** Общо землеописание вкратце за сичката земля. Преведено от гречески на славяноболгарский език..., Смирна, 1843.
 29. Библиотека..., С., 1904, кн. 1, с. 20; С., 1930, кн. 11, с. 106.
 30. Пак там, С., 1928, кн. 9, с. 71; С., 1930, кн. 11, с. 107.
 31. За тях повече виж: Сборник по случай..., **Крусев, П., Зв. Цонев**, цит. съч.; **Грек, И., Н. Червенков**, цит. съч.; **Романски, С.** Георги Мамарчов и доброволческата му команда от 1828–1829 г., С., 1921, с. 175–207; **Тонев, В.** Когел през Възраждането..., **Коновцев, В.** цит. съч., с. 225, 258, 269–270 и цитираната там литература.
 32. Виж например: спомена на Юрдан Ненов, СБНУНК, 1901, т. XVIII, с. 364–365; спомена на Киро хаджи Пенков Тулешков, писани през 1900 и неколккратно поправяни фактологически и смислово от самия него, БНА при НБКМ, ф. 4, а. е. 2.
 33. **Жечев, Н.** цит. съч., с. 75; **Коновцев, В.** цит. съч., с. 262–263.
 34. Сборникъ по случай на..., с. 67–70.
 35. **Марковски, Г.** Нови сведения за Волчовата завера (из летописната книга на даскал Денко поп Николов Куция от Дряново), в. Янтра, ВТ., бр. 11, 4.05.1935.
 36. **Станев, П.** История на Търновската подбалканска котловина, ВТ., 1942, с. 59–61.
 37. **Михайлова-Мръвкарва, М.** Турски документи за град Елена, Еленски сборник, С., 1968, с. 453–454.
 38. **Грек, И., Н. Червенков**, цит. съч.
 39. Градът е в руски ръце до 1836 г., когато Османската империя ще изплати предвидената в Одринския мирен договор контрибуция. **Димитров, Стр., Н. Жечев, В. Тонев**, цит. съч., с. 160; **Жечев, Н.** цит. съч.; **Крусев, П., Зв. Цонев**, цит. съч.
 40. Сборникъ по случай на..., с. 80–81; **Грек, И., Н. Червенков**, цит. съч., с. 34, 48.
 41. **Марковски, Г.** цит. съч.
 42. **Нсофит, Архимандрит Хилендарец.** Краткое политическое землеописание за обучението на Болгарското младенчество, Крагуевац, 1835.
 43. **Кипиловски, А.** Кратко начертание на Всеобщата история, Букурещ, 1836.
 44. **Нсофит, Архимандрит Хилендарец**, цит. съч.